

รูปแบบการอธิบายพระพุทธพจน์ตามแนวเนตติปกรณ์
The Pattern of Explanation of the Buddha's Teachings
Based on Nettipakarāṇa

สุภีร์ ทุมทอง
Supee Thumthong^๑

Received: *January 23, 2019*

Revised: *August 19, 2019*

Accepted: *August 22, 2019*

บทคัดย่อ

บทความเรื่อง “รูปแบบการอธิบายพระพุทธพจน์ตามแนวเนตติปกรณ์” มีวัตถุประสงค์ของการวิจัยคือ (๑) เพื่อศึกษารูปแบบการอธิบายพระพุทธพจน์ตามแนวเนตติปกรณ์ (๒) เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการอธิบายพระพุทธพจน์ตามแนวเนตติปกรณ์ มีระเบียบวิธีวิจัยได้แก่ วิจัยเชิงคุณภาพด้านเอกสาร ผลการศึกษาวิจัย พบว่า คัมภีร์เนตติปกรณ์ประกอบด้วยหาระ ๑๖ และนยะ ๕ แสดงหลักการอธิบายพระพุทธพจน์ทั้งด้านพยัญชนะและอรรถะ เมื่ออธิบายด้านพยัญชนะด้วยหาระ ๑๖ ทำให้มีหลักการอธิบายพระพุทธพจน์ได้ชัดเจนและตรงประเด็น เริ่มจากสังเคราะห์ลงในอริยสัจ ๔ จบลงด้วยการยกธรรมฝ่ายอริยมรรคขึ้นแสดงคู่กับการละกิเลส วิเคราะห์ ตรวจสอบความถูกต้อง และอธิบายให้ละเอียดได้อย่างเป็นระบบ เมื่ออธิบายด้านอรรถะด้วยนัย ๕ ทำให้แยกแยะได้ชัดเจนระหว่างสังกิเลสธรรมกับโฆทานธรรม มีความชัดเจนในภาวะตีพหุธรรมและปะหัตพหุธรรม ทำให้เข้าใจทิศทางการเจริญขึ้นของโพธิปักขิยธรรมและทิศทางการหมดสิ้นไปของกิเลส

คำสำคัญ : เนตติปกรณ์, รูปแบบการอธิบายพระพุทธพจน์, หาระ, นยะ

^๑ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
Buddhist Studies, Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University,
Thailand. Email: supee2t@gmail.com

Abstract

This article entitled “The Pattern of Explanation of the Buddha’s Teachings Based on *Nettipakaraṇa*” has two objectives: 1) to study the explanatory pattern of Buddhist teachings according to *Nettipakaraṇa*’s style, and 2) to analyze the explanatory pattern of Buddhist teachings according to *Nettipakaraṇa*’s style. This is a documentary research. In the research, it was found that *Nettipakaraṇa* has sixteen *Hāras* and five *Nayas*. In this scripture, the explanatory principles of the Buddha’s teachings, both characteristics and meanings. Once its characteristics were explained by sixteen *Hāras* then the clear-cut explanation of the Buddhist teachings was also made through synthesizing them into four noble truths ending them up with showing the noble path together with the putting the end to defilements where the concise analysis, examination and explanation were systematically done. In this matter, once its meanings were explained through five *Nayas* then the clarity and demarcation of both *Samkilesadhamma* and *Vodānadhamma* were also given wherein both sides, *Bhāvetappadhamma* and *Pahātappadhamma* were provided. By virtue of this, *Bodhipakkhiya-dhamma* and the way leading to the extinction of defilement are gradually progressed.

Keywords: *Nettipakaraṇa*, The Pattern of Explanation of the Buddha’s Teachings, *Hāra*, *Naya*.

๑. บทนำ

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ทรงประกาศสั่งจะ ๔ ประการ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค อันเป็นสิ่งจริงแท้ ไม่ผิดเพี้ยน ไม่เป็นอย่างอื่นจากนี้^๒ พระองค์ทรงแสดงพระธรรม อันประกอบด้วยคัมภีร์ ไพบราหมีและงดงามทั้ง ๓ ส่วน ได้แก่ (๑) ไพบราหมีและงดงามในช่วงเริ่มต้น คือทรงแสดงข้อปฏิบัติพื้นฐานอันดีงามมีศีลเป็นต้น (๒) ไพบราหมีและงดงามด้วยการขยายความในท่ามกลาง คือทรงแสดงข้อปฏิบัติฝึกหัดจิตใจให้สะอาดเหมาะสม เป็นสมาธิ ตั้งมั่นดี มีความพร้อมสำหรับนำไปใช้งานระดับสูง (๓) ไพบราหมีและงดงามด้วยการสรุปลงท้าย คือทรงแสดงการเห็นสิ่งทั้งหลายถูกต้องตามเป็นจริง ด้วยปัญญา รู้แจ้งอริยสัจ ๔ ละกิเลส เข้าถึงความสงบ บรรลุมรรค ผล นิพพาน ทรงประกาศพรหมจรรย์ อันถึงพร้อมด้วยอรรถและถึงพร้อมด้วยพยัญชนะ คือหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ อันเป็นการดำเนินชีวิตที่บริสุทธิ์ผุดผ่อง ปราศจากกิเลส บริบูรณ์โดยครบถ้วน ไม่มีสิ่งใดผิดพลาดที่จะต้องนำออกไป และไม่มีสิ่งใดบกพร่องที่จะต้องเพิ่มเติมเข้ามาในภายหลัง^๓

การศึกษาพระพุทธพจน์ที่ถึงพร้อมด้วยอรรถและพยัญชนะ ให้เข้าใจถูกต้องและตรงประเด็น หยั่งลงสู่อริยสัจ ๔ และ

อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นเรื่องยาก พระมหากัจจายนเถระจึงได้รจนาคัมภีร์เนตติปกรณ์ขึ้น เพื่อเป็นเครื่องมือนำเวไนยสัตว์ให้เข้าสู่พระสัทธรรม

คัมภีร์เนตติปกรณ์นี้มีหลักการสำคัญในแง่ที่มุ่งอธิบายพระพุทธพจน์ให้เข้าใจชัดเจนในอริยสัจ ๔ เพื่อนำเวไนยสัตว์ไปสู่มรรคผลนิพพาน เช่น หลักการอธิบายพระพุทธพจน์ด้านพยัญชนะหลักการที่ ๑ ชื่อเทศนาหาระเป็นหลักการอธิบายพระพุทธพจน์ให้เข้าใจอย่างชัดเจนโดยจำแนก ๖ ประเด็นมีอัสสาหะเป็นต้น แล้วประกอบลงในอริยสัจ ๔ ดังนี้ (๑) อาทีนวะกับผล เป็นทุกขสัจ (๒) อัสสาหะเป็นสมุทัยสัจ (๓) นิสสรณะ เป็นนิโรธสัจ (๔) อุบายะและอาณัตติ เป็นมัคคสัจ^๔ เป็นต้น

นอกจากนั้น คัมภีร์เนตติปกรณ์นี้มีวิธีการอธิบายแยกแยะธรรมออกเป็น ๒ ฝ่ายอย่างละเอียด ชัดเจน และเป็นเหตุผลต่อเนื่องกัน แยกเป็นฝ่ายวิภูฏะกับฝ่ายวิวิภูฏะ ฝ่ายอกุศลกับฝ่ายอกุศล ฝ่ายสังกิเลสกับฝ่ายโวทานเป็นต้น แล้วประกอบลงในอริยสัจ ๔ โดยมีหลักธรรมที่ตั้งไว้เป็นหลัก สำหรับนำไปประกอบการพิจารณาเพื่อจัดหมวดหมู่พระพุทธพจน์และอธิบายเนื้อความ คือมูลบท ๑๘ มีตัณหา อวิชชา สมถะ วิปัสสนา^๕ เป็นต้น

ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษารูปแบบการอธิบายพระพุทธพจน์ด้านพยัญชนะและ

^๒ ดูรายละเอียดใน ส.ม. (บาลี) ๑๙/ ๑๐๙๐/๓๗๕, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๐/๖๐๔.

^๓ ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๑/ ๑/๑, วิ.ม. (ไทย) ๑/๑/๒.

^๔ ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี) ๙/ ๑๐-๑๑.

^๕ ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี) ๗๙- ๘๑/๑๐๗-๑๑๐.

อรรถตามแนวเนติปกรณ์ เพื่อนำไปเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจพระพุทฺธพจน์ให้ถูกต้องและตรงประเด็นต่อไป

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของคชภูมินิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการอธิบายพระพุทฺธพจน์ตามแนวเนติปกรณ์” สำหรับวัตถุประสงค์ที่ต้องการนำเสนอในบทความนี้มี ๒ ข้อ คือ

๑. เพื่อศึกษารูปแบบการอธิบายพระพุทฺธพจน์ตามแนวเนติปกรณ์
๒. เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการอธิบายพระพุทฺธพจน์ตามแนวเนติปกรณ์

๓. วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพด้านเอกสาร โดยมีวิธีการดังนี้

๑. ศึกษาารูปแบบการอธิบายพระพุทฺธพจน์ตามแนวเนติปกรณ์ด้านพยัญชนะคือหฺาระ ๑๖ และด้านอรรถคืออนัย ๕ วิเคราะห์และเรียบเรียงเนื้อหาโดยย่อ
๒. วิเคราะห์รูปแบบการอธิบายพระพุทฺธพจน์ตามแนวเนติปกรณ์ โดยชี้ให้เห็นถึงลักษณะเด่นโดยภาพรวมของหฺาระและนยะสรุปเรียบเรียงเนื้อหาโดยย่อ

๔. ผลการวิจัย

ผลการวิจัยนี้ได้ค้นพบประเด็นที่ตอบวัตถุประสงค์ดังนี้

๔.๑ รูปแบบการอธิบายพระพุทฺธพจน์ตามแนวเนติปกรณ์ด้านพยัญชนะและด้านอรรถ มีรายละเอียดดังนี้

ก. ด้านพยัญชนะ

รูปแบบการอธิบายพระพุทฺธพจน์ด้านพยัญชนะ เรียกว่าหฺาระ

หฺาระ หมายถึง หลักการหรือแนวทางที่ใช้ในการอธิบายพยัญชนะในพระพุทฺธพจน์ ช่วยกำจัดความไม่รู้ ความลังเลสงสัย และความเข้าใจคลาดเคลื่อนในพระพุทฺธพจน์ได้ เป็นแนวทางที่ผู้แสดงธรรมควรนำมาใช้ในการแสดงธรรม เพื่ออธิบายพระพุทฺธพจน์ให้ถูกต้องครอบคลุม ช่วยให้ผู้ฟังมีความเข้าใจได้ชัดเจน ชำระความเห็นให้ถูกต้อง^๖ มี ๑๖ หฺาระ มีรายละเอียดดังนี้

๑. **เทศนาหฺาระ** คือ หลักการจำแนกพระพุทฺธพจน์ออกเป็น ๖ ประเด็น ได้แก่ (๑) อัสสาหะ (๒) อาทินวะ (๓) นิสสรณะ (๔) ผล (๕) อุปายะ (๖) อาณัตติ แล้วจึงประกอบลงในอริยสัจ ๔^๗ หลักการนี้ทำให้สามารถเข้าใจอริยสัจที่มีอยู่ในพระธรรมเทศนานั้น

๒. **วิจัยหฺาระ** คือ หลักการวิเคราะห์จำแนก แยกแยะ พระพุทฺธพจน์ในประเด็นต่าง ๆ ๑๑ ประเด็น ได้แก่ (๑) ปทวิจย (๒) ปัญหาวิจย (๓) วิสัชชนาวิจย (๔) ปุพพาปวิจย (๕) อัสสาหวิจย (๖) อาทินววิจย (๗) นิสสรณวิจย (๘) ผลวิจย (๙) อุปายวิจย (๑๐) อาณัตติวิจย (๑๑) อนุคิตวิจย^๘ หลักการนี้ทำให้มี

^๖ ดูรายละเอียดใน เนติ.อ. (บาลี) ๑/๑๖.

^๗ ดูรายละเอียดใน เนติ. (บาลี) ๕-๑๐/๗-๑๒.

^๘ ดูรายละเอียดใน เนติ. (บาลี) ๑๑-๑๗/๑๒-๒๓.

ความเข้าใจพระพุทธรูปและการประกอบลง
อริยสัจ ๔ ได้ละเอียดยิ่งขึ้น และเทียบเคียง
ความถูกต้องเหมาะสมกับพระพุทธรูปอื่น ๆ
อีกด้วย

๓. ยุติหาระ คือ หลักการ
ตรวจสอบความเหมาะสมลงกันได้ของพระ
พุทธรูป ให้เห็นความเหมาะสม ๒ ด้าน (๑)
โดยศัพท์ คือเป็นศัพท์ที่ถูกต้องตามหลักภาษา
สามารถสื่อถึงเนื้อความที่ต้องการได้ (๒) โดย
อรรถ คือความไม่ขัดแย้งลงกันได้โดย
สภาวะธรรม หลักเกณฑ์ที่ใช้ในการตรวจสอบ
ความถูกต้องมี ๔ ประการ ได้แก่ (๑) หลัก
มหาปเทศ ๔ (๒) หลักอริยสัจ ๔ (๓) หลักวินัย
คือการละกิเลส ๓ (๔) หลักธรรมดา
คือปฏิจจสมุปบาท^๙ หลักการนี้ ทำให้มีการ
ตรวจพระพุทธรูปที่นำมาอธิบายอย่าง
ระมัดระวัง เพื่อให้มีพยานและอรรถ
ถูกต้อง ธรรมวินัยก็จะเป็นประโยชน์ต่อผู้
ศึกษาและปฏิบัติตามอย่างแท้จริง

๔. ปัทมฐานหาระ คือ หลักการ
วิเคราะห์หาปัทมฐาน หาเหตุใกล้ให้เกิดผล
และสิ่งที่เป็นปัจจัยเกื้อกูล หรือเหตุปัจจัยที่มี
กำลังหนุนต่อเนื่องกันเป็นกระแส^{๑๐} หลักการ
นี้ช่วยทำให้มองเห็นกระบวนการแห่งเหตุ
ปัจจัยของธรรมที่เชื่อมโยงต่อเนื่องกันเป็น
กระแส แสดงให้เห็นว่าธรรมะนั้น ๆ ไม่ได้อยู่
อย่างโดดเดี่ยว เป็นสิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัยและ
เป็นไปเนื่องอยู่กับกระแส มีความเชื่อมโยงกับ

ธรรมะอื่นในลักษณะเป็นกระบวนการที่
ต่อเนื่อง

๕. ลักษณะหาระ คือ หลักการนำ
ธรรมมีลักษณะเสมอกันแม้ไม่ได้แสดงไว้ใน
พระพุทธรูปนั้นมาแสดงด้วย^{๑๑} หลักการนี้
ทำให้มีความเข้าใจกว้างขวาง โดยการมองเห็น
ธรรมที่มีลักษณะเหมือนกันในแง่ใดแง่หนึ่ง
เช่น เป็นธรรมหมวดเดียวกัน ทำกิจเสมอกัน
เหตุเสมอกัน ผลเสมอกัน อารมณ์เสมอกัน
เป็นต้น แม้ไม่ได้ถูกแสดงไว้ก็ตาม

๖. จตุพยุหาระ คือ หลักการที่ใช้
วิธี ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) เนรุตตะ คือรูป
วิเคราะห์ศัพท์ (๒) อธิปายะ คือความมุ่ง
หมายหรือวัตถุประสงค์ของผู้แสดงธรรม (๓)
เทศนานิทาน คือเหตุของการแสดงธรรม (๔)
ปุพพาปรานุสนธิ คือการเชื่อมโยงระหว่างพระ
พุทธรูปส่วนหน้ากับพระพุทธรูปส่วน
หลัง^{๑๒} หลักการนี้ ให้เข้าใจชัดเจนเกี่ยวนิยาม
ความหมายของศัพท์ ความมุ่งหมายของผู้
แสดงธรรม เหตุที่ทำให้เกิดการแสดงธรรม
และความเชื่อมโยงสอดคล้องกันของพระ
พุทธรูป

๗. อาวัฏฐหาระ คือ หลักการหา
ปัทมฐานของธรรมนั้น แล้วหมุนกลับไปสู่ธรรม
ที่เป็นฝ่ายตรงกันข้าม หาปัทมฐานของธรรม
ฝ่ายตรงข้ามนั้น แล้วหมุนกลับมาอีกฝ่ายหนึ่ง
สลับจากกุศลไปหาอกุศล หรือสลับจากอกุศล
ไปหากุศล เพื่อสรุปรวมลงสู่อริยสัจ ๔

^๙ ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี)
๑๘-๒๑/๒๓-๒๘.

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี)
๒๒/๒๘-๓๐.

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี)
๒๓-๒๔/๓๑-๓๓.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี)
๒๕-๒๘/๓๓-๔๑.

ต่อไป^{๑๓} หลักการนี้ช่วยเพิ่มมุมมองให้ครอบคลุมรอบด้าน ครบประเด็นที่ควรรู้ทั้ง ๔ ประเด็น

๘. **วิภัตติหาระ** คือ หลักการจำแนกสภาวะธรรม ปทัฏฐาน และภูมิ ออกเป็นสาธารณะกับอสาธารณะ^{๑๔} หลักการนี้ทำให้เข้าใจการจัดกลุ่มพระพุทธรูปแยกเป็นหมวดหมู่ ทำให้เข้าใจสภาวะธรรมนั้น ๆ เป็นสาธารณะแก่บุคคลหรือสิ่งทั่วไป หรือเป็นสิ่งที่พิเศษมีเฉพาะบุคคลหรือเฉพาะสิ่งนั้น ๆ

๙. **ปริวัตตนหาระ** คือ หลักการเปลี่ยนไปสู่สภาวะธรรมที่ตรงกันข้าม เปลี่ยนจากกุศลไปสู่อกุศล หรือเปลี่ยนจากอกุศลไปสู่กุศล จากผิดไปสู่ถูกหรือจากถูกไปสู่ผิด^{๑๕} หลักการนี้ทำให้เข้าใจความเชื่อมโยงของธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน เมื่อธรรมอย่างหนึ่งเจริญ ธรรมอีกอย่างหนึ่งที่เป็นฝ่ายตรงข้ามก็เสื่อมไป เมื่อธรรมอย่างหนึ่งเสื่อม ธรรมอีกอย่างหนึ่งที่เป็นฝ่ายตรงข้ามก็เจริญ

๑๐. **เวทจนหาระ** คือ หลักการนำคำที่มีความหมายเหมือนกันมาขยายความ^{๑๖} หลักการนี้ก่อให้เกิดความวิจิตรและหลากหลายของพระธรรมเทศนา ช่วยให้ผู้ฟังแม้มีความแตกต่างในด้านภูมิหลัง ก็สามารถ

เข้าใจธรรมอย่างเดียวกันได้โดยอาศัยคำที่แตกต่างกัน

๑๑. **ปัญญาตติหาระ** คือ หลักการจำแนกคำบัญญัติเพื่อให้ทราบว่า คำบัญญัตินั้น ๆ สื่อถึงสภาวะใด มีความหมายอย่างไร มุ่งให้เข้าใจอะไร^{๑๗} หลักการนี้ทำให้ทราบว่า พระพุทธรูปในพระไตรปิฎกเป็นบัญญัติที่พระพุทธรูปทรงตั้งขึ้น เพื่อสื่อสารให้เวไนยสัตว์ได้เข้าถึงสังขาร บัญญัติที่มีจำนวนมากมายทั้งหมดนั้น ทรงมุ่งเน้นประกาศให้เข้าใจร้อยสัจ ๔ เป็นหลัก

๑๒. **โอตรณหาระ** คือ หลักการสงเคราะห์ธรรมที่ปรากฏในพระพุทธรูปนั้น โดยเป็นชั้นธ อายตนะ ธาตุ อินทรีย์ และปฏิจาสมุปบาท^{๑๘} หลักการนี้ทำให้ทราบถึงสภาวะทั้งหลายไม่มีเกินธรรมเหล่านี้ไปได้ แสดงให้เห็นถึงความไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคล ไม่มีตัวตน ไม่มีเรา ไม่มีเขา ไม่มีของเรา ไม่มีของเขา ไม่มีใคร ไม่มีของใคร เป็นแต่ธรรมล้วน ๆ และเห็นความเป็นไปของธรรมในลักษณะเป็นกระแสต่อเนื่อง ที่เป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุและผลเชื่อมโยงต่อเนื่องกัน มีความเป็นไปเพียง ๒ สายเท่านั้น ได้แก่ เกิดทุกข์กับดับทุกข์

๑๓. **โสธนหาระ** คือ หลักการตรวจสอบใจความสำคัญของคำถามที่ได้รับ การวิสาขณาแล้ว^{๑๙} หลักการนี้เป็นการ

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี)

๒๙-๓๒/๔๑-๔๙.

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี)

๓๓-๓๔/๔๙-๕๑.

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี)

๓๕-๓๖/๕๑-๕๓.

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี)

๓๗-๓๘/๕๓-๕๖.

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี)

๓๙-๔๑/๕๗-๖๓.

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี)

๔๒-๔๔/๖๔-๗๑.

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี)

๔๕/๗๑-๗๒.

ตรวจสอบคำตอบให้ชัดเจนว่า คำตอบใดเป็นของคำถามใด และคำตอบที่ได้ใจความสมบูรณ์ เป็นคำตอบที่ทำให้ใจความทั้งหมดกระจ่างชัดเจน ทำให้ทราบว่าส่วนใดเป็นเนื้อหารอง ส่วนใดเป็นเนื้อหาหลัก

๑๔. อธิฎฐานหาระ คือ หลักการแบ่งพระพุทธรูปออกเป็น ๒ ส่วน ได้แก่ (๑) เอกัตตะ เป็นหัวข้อ เป็นชื่อสามัญทั่วไป (๒) เวมัตตะ เป็นการแจกแจงรายละเอียดในหัวข้อ^{๒๐} หลักการนี้ทำให้สามารถแยกแยะได้ชัดเจนว่า พระพุทธรูปส่วนใดเป็นระดับหัวข้อ ครอบคลุมส่วนปลีกย่อยทั้งหมด ส่วนใดเป็นรายละเอียดปลีกย่อย แยกเป็นประเภทปลีกย่อยลงมา เป็นแค่ส่วนหนึ่งของหัวข้อ ไม่สับสนปนเปกัน

๑๕. ปริกขารหาระ คือ หลักการจำแนกธรรมที่เป็นเหตุออกเป็น ๒ แบบ ได้แก่ (๑) เหตุ คือ เงื่อนไขที่เป็นอสาธารณะ สภาวะอชฌัตติกะและชนกะ (๒) ปัจจัย คือ เงื่อนไขที่เป็นสาธารณะ ปรภาวะ พาหิระและอุปตถัมภกะ^{๒๑} หลักการนี้มุ่งเน้นอธิบายให้ทราบชัดว่า ผลทั้งหลายย่อมเกิดจากเหตุ เหตุเป็นตัวบังคับให้เกิดผลอย่างนั้นขึ้น สิ่งทั้งหลายเนื่องอยู่กับเงื่อนไข

๑๖. สมารโปนหาระ คือ หลักการยกธรรมขึ้นแสดงเป็นกรณีพิเศษ ๔ ประเด็น คือ (๑) ปทัฎฐาน (๒) เวจนะ (๓) ภาวนา

(๔) ปหานะ^{๒๒} หลักการนี้มุ่งแสดงหัวข้อที่ควรยกขึ้นแสดงเป็นกรณีพิเศษเพื่อความเข้าใจธรรมให้ชัดเจน โดยเฉพาะภาวนาและปหานะคือการเจริญธรรมฝ่ายภาเวตัพพะมีอานภาพในการทำลายกิเลส ทำให้กิเลสหมดสิ้น กิเลสเป็นธรรมฝ่ายปหาตัพพะ เมื่อธรรมฝ่ายอริยมรรคเจริญขึ้น ย่อมมีผลต่อการละกิเลสอย่างแน่นอน

ข. ด้านอรรถะ

รูปแบบการอธิบายพระพุทธรูปด้านพยัญชนะ เรียกว่านยะ

นยะ หมายถึง วิธีอธิบายให้เข้าใจอรรถะของพระพุทธรูป ทำให้แยกแยะสังกิเลสธรรมกับโวทานธรรมอย่างชัดเจน หยั่งลงสู่อริยสัจ ๔ นำไปสู่การทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตตผล นำไปสู่พระนิพพาน^{๒๓} มี ๕ นัย ได้แก่ (๑) นันทิยาวิญญานัย (๒) ติปุกขลนัย (๓) สีหวิกกีฬิตนัย (๔) ทิสาลอจนนัย (๕) อังกุสนนัย นัยนั้นเน้นอธิบายอธิบายอรรถะในพระพุทธรูป วิเคราะห์แยกธรรมออกเป็น ๒ ฝ่ายให้ชัดเจน โดยอาศัยอรรถะของบทที่มีอยู่ในพยัญชนะเป็นตัวตั้ง เชื่อมความกับมูลบท ๑๘ ที่ตั้งไว้ในอุทเทส มูลบทมี ๒ ฝ่าย ดังนี้

(๑) ฝ่ายสังกิเลส คือ ธรรมฝ่ายที่ทำให้จิตเศร้าหมองเร่าร้อน มี ๙ บท ได้แก่ (๑) ตัณหา (๒) อวิชชา (๓) โลภะ (๔) โทสะ (๕)

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี) ๕๖-๕๘/๓๒-๓๓.

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี) ๕๙/๓๘-๔๐.

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี) ๕๐-๕๑/๘๐-๘๓.

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน เนตติ.อ. (บาลี) ๒/๑๘-๑๙.

โมหะ (๖) สุกส์ัญญา (๗) สุขส์ัญญา (๘) นิจจส์ัญญา (๙) อตตส์ัญญา

(๒) ฝ่ายโฆทาน คือ ธรรมฝ่ายที่ทำให้จิตสะอาดผ่องใส มี ๙ บท ได้แก่ (๑) สมณะ (๒) วิปัสสนา (๓) อโลภะ (๔) โทสะ (๕) อโมหะ (๖) อสุกส์ัญญา (๗) ทุกขส์ัญญา (๘) อนิจจส์ัญญา (๙) อนัตตส์ัญญา

เหตุเกิดของการอธิบายพระพุทธรูปจนได้ชื่อเป็นนัย ๕ ประการนี้ คือ การอธิบายประกอบอริยสังข์ ๔ เข้ากับมูลบท ๑๘ ได้แก่ (๑) การประกอบอริยสังข์ ๔ เข้ากับตัณหา อวิชชา สมณะ วิปัสสนา เป็นเหตุเกิดของนันทิยาวัญญนัย (๒) การประกอบอริยสังข์ ๔ เข้ากับโลภะ โทสะ โมหะ อโลภะ โทสะ อโมหะ เป็นเหตุเกิดของตูปุทกขนัย (๓) การประกอบอริยสังข์ ๔ เข้ากับอสุกส์ัญญา ทุกขส์ัญญา อนิจจส์ัญญา อนัตตส์ัญญา สุกส์ัญญา สุขส์ัญญา นิจจส์ัญญา อตตส์ัญญา เป็นเหตุเกิดของสีหวิกกีฬนัย ส่วนทิสาลอจนนัยกับอังกุสนัย เนื่องจากอยู่กับนัยทั้ง ๓ นั้นเอง นัยทั้ง ๕ มีลักษณะดังนี้

๑. นันทิยาวัญญนัย คือ นัยที่มีการเวียนธรรมฝ่ายสังกิเลสและฝ่ายโฆทาน เหมือนดอกกฤษณาที่เวียนจากด้านในไปด้านนอก ธรรมที่เป็นฝ่ายสังกิเลสคือตัณหาและอวิชชา ธรรมฝ่ายโฆทานคือสมณะและวิปัสสนา คำอธิบายที่แสดงเหตุเกิดจากด้านในไปสู่ด้านนอก แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย มีดังนี้ (๑) ฝ่ายสังกิเลส เริ่มจากกิเลสที่อยู่ในจิตตสันดานของสัตว์ คือตัณหากับอวิชชา ไปสู่จริตคือตัณหาจริตกับทัญญิจริต ไปสู่ความเห็นผิดสุดชั่วคือสัสสตทัญญิกับอจฺเจตทัญญิก ไปสู่การปฏิบัติผิดสุดชั่วคือกามสุขัลลิกานุโยคกับอตตคิลมถานุโยค (๒) ฝ่ายโฆทาน เมื่อมีพระพุทธรูปตั้งขึ้น

เริ่มจากกิเลสที่อยู่ในจิตตสันดานของสัตว์ คือตัณหากับอวิชชา ไปสู่จริตคือตัณหาจริตกับทัญญิจริต มาปฏิบัติดำเนินสิกขากับสัลลหะ เป็นทุกขาปฏิบัติทาทุกขปฏิบัติ ท้าวลงสู่ มรรคเป็นสัทธานุสสารีกับธัมมานุสสารี จนกระทั่งได้บรรลุธรรมเป็นสัทธาวิมุตตะ กับทัญญิปัตตะ^{๒๔}

๒. ตูปุทกขนัย คือ นัยที่มีความงดงามด้วยส่วนทั้ง ๓ คือ โลภะ โทสะ โมหะ ในฝ่ายสังกิเลส กับอโลภะ โทสะ อโมหะ ในฝ่ายโฆทาน เป็นนัยที่น่าอกุศลมูล ๓ กับกุศลมูล ๓ มาเป็นหลักในการอธิบาย โดยแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย ดังนี้ (๑) ธรรมหลักที่เป็นฝ่ายสังกิเลส ได้แก่ อกุศลมูล ๓ หุจรีต ๓ อกุศลวิตก ๓ อกุศลส์ัญญา ๓ วิปริตส์ัญญา ๓ เวทนา ๓ ทุกข์ ๓ อัคคี ๓ สัลลหะ ๓ ษัญญ ๓ อุปกรณ์ของอกุศล ๓ วิบัติ ๓ (๒) ธรรมหลักที่เป็นฝ่ายโฆทาน ได้แก่ กุศลมูล ๓ สุจรีต ๓ กุศลวิตก ๓ สมာธิ ๓ กุศลส์ัญญา ๓ สัญญาไม่วิปริต ๓ อุปกรณ์ของกุศล ๓ ความหมจดจ ๓ สมบัติ ๓ สิกขา ๓ ษันธ ๓ วิโมกขมุข ๓^{๒๕}

๓. สีหวิกกีฬนัย คือ นัยที่เหมือนกับการย่างกรายของราชสีห์ คือพระผู้มีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอริยสาวก เพราะการย่างกรายของท่านเหล่านั้น คือการเจริญอริยมรรครวมทั้งโฆทาน ธรรมอื่น ๆ กระทำสามัญญผลและพระนิพพานให้แจ้ง ทำให้กิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้นไป การย่างกรายนั้นเป็นการดำเนินไปของ

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี)

๗๙-๘๑/๑๐๗-๑๑๐.

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี)

๘๘/๑๒๒-๑๒๓.

อินทรีย์มีศรัทธาเป็นต้น และความไม่เป็นไปของกิเลสทั้งหลายมีวิปัสสนาเป็นต้น โดยแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย ดังนี้ (๑) โลกวิภูฏานุสारीธรรมที่หมุนไปตามโลก เป็นฝ่ายวิภูฏาสงสารจัดเป็นฝ่ายสังกิเลส โดยมีธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดความเศร้าหมอง ๑๐ หมวด ได้แก่ อาหาร ๔ วิปัสสนา ๔ อุปาทาน ๔ โยคะ ๔ คันถะ ๔ อาสวะ ๔ โอฆะ ๔ สัตถะ ๔ วิญญาณัญญิตติ ๔ อคติคณนะ ๔ (๒) โลกวิภูฏานุสारीธรรมที่ไม่หมุนไปตามโลก เป็นฝ่ายวิภูฏาสือพระนิพพาน จัดเป็นฝ่ายไวทาน โดยมีธรรมที่เป็นฝ่ายสะอาดผ่องแผ้ว ๑๐ หมวด ได้แก่ ปฏิปทา ๔ สติปัฏฐาน ๔ ฌาน ๔ วิหาร ๔ สัมมัปปธาน ๔ อัจฉริยอัပ္พตธรรม ๔ อธิภูฏาน ๔ สมาธิภาวนา ๔ สุขภาคิยธรรม ๔ อัปปมัญญา ๔ ธรรมเหล่านี้ เชื่อมโยงต่อเนื่องถึงกัน เมื่อเจริญธรรมข้อใดข้อหนึ่งก็ส่งผลทำให้ธรรมอื่นเจริญด้วย^{๒๖}

๔. ทิสาลอจนนัย คือ นัยที่สองดูกุศลธรรมและอกุศลธรรมในนัย ๓ ประการข้างต้น เป็นนัยที่ใช้แสดงธรรมหลักที่เป็นฝ่ายสังกิเลส และเป็นฝ่ายไวทาน ที่มีความต่อเนื่องเป็นไปทิศทางเดียวกัน ตามที่แสดงไว้ในนัยทั้ง ๓ นั้นเอง^{๒๗}

๕. อังกุสนัย คือ นัยที่เหมือนตะขอยกธรรมมาเชื่อมกันไว้ในนัย ๓ ประการนั้น แสดงให้เห็นว่านัยทั้ง ๓ นั้นมีความเชื่อมโยง

กัน เกิดจากกันและกัน มีหลักธรรมที่เชื่อมโยงหรือสองเคราะห์เข้ากันได้^{๒๘}

๔.๒ วิเคราะห์รูปแบบการอธิบายพระพุทธรูปตามแนวเนตติปกรณ์

ก. ทาระ ๑๖

วิเคราะห์ทาระทั้ง ๑๖ โดยภาพรวม แสดงให้เห็นถึงวิธีการอธิบายพระพุทธรูปในด้านพยัญชนะในแบบกว้าง ๆ เหมือนเป็นโครงร่างโดยย่อสำหรับการอธิบาย สรุปได้ดังนี้

๑. ในทาระ ๑๖ เริ่มต้นด้วยเทศนาทาระก่อน เพื่ออธิบายพระพุทธรูปสงเคราะห์ลงในอริยสัจ ๔ ทำให้การอธิบายไม่ออกนอกแนวอริยสัจ ซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา และอริยสัจ ๔ นี้มีประกอบอยู่ในพระพุทธรูปนั่นเอง เป็นการนำผู้ศึกษาให้พิจารณาตรงเข้าสู่หลักธรรมเพื่อการตรัสรู้อย่างแท้จริง เพราะผู้ที่จะตรัสรู้ธรรมได้ ต้องเห็นอริยสัจ ๔ เป็นการอธิบายมุ่งให้เข้าใจอะไรเป็นอะไรอย่างครบถ้วนและถูกต้องคือเข้าใจทุกข์โดยความเป็นทุกข์ เข้าใจสมุทัยโดยความเป็นสมุทัย เข้าใจนิโรธโดยความเป็นนิโรธ เข้าใจมรรคโดยความเป็นมรรค ความรู้ในสัจธรรมนี้ ทำให้ละความเห็นผิดในสิ่งที่มีจริงได้ทั้งหมด ความเห็นผิดทั้งหลายที่ได้ชื่อว่า สักกายทิฏฐิ ๒๐ สัสสตทิฏฐิ อุกฺเขททิฏฐิ และทิฏฐิ ๖๒ จะถูกละไปเมื่อเห็นอริยสัจ

๒. ทาระ ๑๖ ลงท้ายด้วยสมาโรปนทาระ เน้นอธิบายการยกธรรมขึ้นแสดงเป็นกรณีพิเศษ มุ่งแสดงหลักปฏิบัติให้ปรากฏเด่นชัด เพื่อให้ได้รับประโยชน์จากพระ

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี)

๘๒-๘๓/๑๑๐-๑๒๑.

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน เนตติ.อ. (บาลี) ๒/ ๑๙.

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน เนตติ.อ. (บาลี) ๒/ ๑๙.

พุทธพจน์นั้น ๆ อย่างแท้จริง การจะได้รับประโยชน์อย่างแท้จริงจากพระพุทฺธพจน์ คือ ผู้ฟังรับเอาธรรมไปปฏิบัติเพื่อละกิเลส ในสมาธิโรปนหาระนี้ อธิบายวิธียกโพธิปักขิยธรรมขึ้นแสดงคู่กับการละกิเลส เพราะมีแต่ธรรมฝ่ายมรรคเท่านั้นที่จะละกิเลสได้อย่างแท้จริง เป็นการเน้นย้ำว่า การฟังธรรมให้ได้ผลจริงนั้น ต้องมีการฝึกปฏิบัติเพื่อละกิเลสเท่านั้น เมื่อเข้าใจข้อปฏิบัติที่ถูกต้องคืออริยมรรคนี้ ทำให้เลิกการปฏิบัติอื่น ๆ ทั้งหมดที่ละกิเลสไม่ได้จริง ไม่ว่าจะเพียรศีล วัตร ประเพณี พิธีกรรมที่ ทำสืบ ๆ กันมาทั้งหมด เหลือข้อปฏิบัติคือ อริยมรรคเพียงอย่างเดียวเท่านั้น

๓. หาระที่ ๑ และหาระที่ ๑๖ นี้ เป็นโครงร่างของการอธิบายพระพุทฺธพจน์ที่มีความชัดเจนตรงประเด็น คืออธิบายให้เข้าใจ อริยสัจ ๔ อันเป็นความจริงแท้ ไม่แปรเป็น อย่างอื่น เป็นสัจธรรมที่พระพุทฺธองค์ทรง ประกาศไว้ และอธิบายโพธิปักขิยธรรมมี สติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น เพื่อให้เข้าใจหลักปฏิบัติ ที่สามารถละกิเลสได้อย่างแท้จริง ความเห็น ผิดและการปฏิบัติผิดทั้งหลายก็จะหมดสิ้นไป ด้วยความเข้าใจเรื่องนี้

๔. หาระอื่น ๆ ในระหว่างอีก ๑๔ หาระนั้น เป็นการวิเคราะห์ ตรวจสอบ และ อธิบายพระพุทฺธพจน์ให้ละเอียดพิสดารยิ่งขึ้น แต่ให้อยู่ในหลักการเพื่อรับประกันความ เหมาะสมถูกต้อง รวมทั้งมีการทวนสอบความ เข้าใจอยู่เสมอเพื่อป้องกันความเผอเรอหรือ หลงลืม

ข. นัย ๕

วิเคราะห์นัยทั้ง ๕ โดยภาพรวม แสดงให้เห็นถึงวิธีการอธิบายพระพุทฺธพจน์

ด้านอรรถะในแบบกว้าง ๆ เหมือนเป็นโครงร่างโดยย่อสำหรับการอธิบาย สรุปได้ดังนี้

๑. การอธิบายพระพุทฺธพจน์ด้วยหลักนัย ทำให้เข้าใจพระพุทฺธพจน์แยก ออกเป็น ๒ ฝ่ายได้อย่างละเอียด เห็น กระบวนการเจริญขึ้นของธรรมฝ่ายโฆทาน และการสูญสิ้นไปของธรรมฝ่ายสังกิเลส ทำให้เข้าใจธรรมฝ่ายอริยมรรคที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสได้เป็นอย่างดี

๒. ในพระพุทฺธพจน์นั้น มีการแยก ธรรมออกเป็น ๒ ฝ่ายไว้หลายหมวด เช่น ทุจฺจิต สุจฺจิต, อกุศล กุศล, วัฏฏะ วัฏฏะ, มิจฉาปฏิบัติ สัมมาปฏิบัติ เป็นต้น มีชื่อ หลักธรรมหลายบท แต่ไม่มีการระบุไว้ อย่าง ชัดเจนว่ามีกี่บท พระมหาจักรกายนเถระสรุป ลงเป็นมูลบท ๑๘ แยกเป็นฝ่ายสังกิเลส ๙ บท กับฝ่ายโฆทาน ๙ บท เป็นการอำนวยความสะดวกในการแยกแยะพระพุทฺธพจน์ได้ง่ายขึ้น นำออกแสดงได้อย่างชัดเจน และประกอบลง อริยสัจ ๔ อย่างเป็นระบบ

๓. นัยทั้งหมดมี ๕ แต่นัยที่นำออก แสดงมีเพียง ๓ นัย กลุ่มของมูลบทแยกได้เป็น ๓ กลุ่มเท่านั้น ไม่มากไม่น้อยไปกว่านั้น เพราะ บุคคลผู้แทงตลอดอริยสัจในชาติปัจจุบัน เป็น เวไนยสัตว์ ๓ กลุ่มเท่านั้น คือ อุกมฺภิตฺถุญฺญ วิปฺปญฺจิตฺถุญฺญ และเนยยะ

๔. มีการพิจารณาทิศทางความ เป็นไปของธรรมทั้งด้านอกุศลและด้านกุศล อย่างเป็นระบบในทิสาลอจนนัย ช่วยทำให้ เข้าใจเห็นทิศทางการเจริญขึ้นของธรรมฝ่าย กุศล และทิศทางการลดลงของอกุศลที่เป็น ฝ่ายตรงข้าม

๕. มีการเชื่อมโยงธรรมทั้งหลายซึ่ง อยู่คนละหมวดและมีจำนวนไม่เท่ากันให้เห็น

ความเกี่ยวเนื่องถึงกันได้ในอังกุสนัย ทำให้เข้าใจถึงธรรมะทั้งหลายล้วนมีความเกี่ยวข้องเนื่องกันและกันในแง่ใดแง่หนึ่งอยู่เสมอ ไม่ได้แยกขาดจากอย่างสิ้นเชิง เพราะโดยภาพรวมแล้ว ธรรมเป็นเรื่องเดียวกันนั่นเอง

๕. สรุป

รูปแบบการอธิบายพระพุทธรูปตามแนวเนติปริกรณ์ เป็นวิธีการอธิบายให้เข้าใจสังขธรรมคืออริยสัจ ๔ ที่พระพุทธรูปทรงประกาศไว้ในพระพุทธรูปต่าง ๆ และเข้าใจหลักปฏิบัติเพื่อการละกิเลสคืออริยมรรค ทำให้สามารถแยกแยะได้ชัดเจนว่าอะไรเป็นอะไร อะไรเป็นทุกข์ อะไรเป็นเหตุเกิดทุกข์ อะไรเป็นความดับทุกข์ อะไรเป็นหนทางให้ถึงความดับทุกข์ อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นผล อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรเป็นฝ่ายวิภูฏะ อะไรเป็นฝ่ายวิวิภูฏะ เกิดเป็นสัมมาทิฐิ ละความเห็นผิดในสังขธรรม และละการปฏิบัติที่นอกแนวอริยมรรคทั้งหมด นำเข้าสู่สุโตปาตติมรรค หยั่งลงสู่พระศาสนาได้ เป็นรูปแบบการอธิบายที่มุ่งเพื่อให้เข้าใจเนื้อความของพระพุทธรูปนั้น ๆ ให้ตรงประเด็นเท่าที่จำเป็นและเพียงพอ ในการนำเวไนยสัตว์ให้เข้าสู่พระสัทธรรม มุ่งให้เป็นพระโสดาบันเป็นเบื้องต้นก่อน เพื่อเป็นหลักประกันว่าจะถึงจุดสูงสุดคือเป็นพระอรหันต์เข้าถึงนิพพานในภายหน้าแน่นอน หากอธิบายตามรูปแบบในเนติปริกรณ์นี้ ทำให้เกิดความมั่นใจได้ว่า

๑. พญานาคไม่ผิดพลาด เพราะต้องนำพญานาคไปเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกที่

ขึ้นสู่การสังคายนา หากบาลีไม่ตรงกันก็ต้องทิ้งไป ถือเอาเฉพาะบทพญานาคที่ตรงกับพระไตรปิฎกเท่านั้น ทำให้หมดความสับสนด้านพญานาคว่า พญานาคใดถูกหรือผิดเหมาะหรือไม่เหมาะ

๒. อรรถะไม่ผิดพลาด เพราะมีการสงเคราะห์ ตรวจสอบ ทวนสอบ ให้ลงกันได้กับหลักธรรมสำคัญ คือ ไม่ออกนอกแนวอริยสัจ ๔ ไม่ออกนอกแนวกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยตามแนวปฏิจจสมุปบาท ซึ่งประกอบด้วย ๒ สายเท่านั้น คือ สมุทวาระกับนิโรธวาระ ไม่ออกนอกแนวการปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ เนื่องจากเป็นอริยสัจข้อที่ ๔ และเป็นเรื่องที่ต้องยกขึ้นแสดงเป็นกรณีพิเศษ ไม่มีเรื่องอดีตตาวตนเข้ามาเกี่ยวข้อง เป็นแต่สภาวะธรรมที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย สามารถชำระล้างกิเลสได้อย่างแน่นอน เริ่มต้นจากการชำระล้างความเห็นผิด และละการปฏิบัติที่ออกนอกแนวอริยมรรคทั้งหลาย คือ ละสักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส นำเข้าสู่สุโตปาตติมรรค

คัมภีร์เนติปริกรณ์จึงประกอบด้วยรูปแบบที่สามารถอธิบายเนื้อความแห่งธรรมคืออริยสัจ ๔ ที่มีอยู่ในพระพุทธรูปให้เข้าใจได้อย่างชัดเจน จากระดับย่อ ๆ ขยายออกไปให้ละเอียดกว้างขวางพิสดารอย่างเป็นระบบ สมเป็นคัมภีร์ที่รจนาโดยพระมหากัจจายนเถระ ผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านเป็นผู้สามารถอธิบายเนื้อความแห่งธรรมโดยย่อให้พิสดาร เป็นคัมภีร์ที่ผู้มีความสนใจด้านพระพุทธศาสนาควรศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

บรรณานุกรม

- มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.
- _____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- _____. เนตติ-เปฏโปกฺกเทศปกรณ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๐.
- _____. เนตติอฏฺฐกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.

